

PRAVLJICE STAREJŠIH SLOVENSКИH PISATELJIC V LITERARNI TRADICIJI IN VZGOJNO-IZOBRAŽEVALNEM SISTEMU¹

V članku predstavljamo starejše slovenske pravljicarke, ki so svoje pravljice v pripovedni prozi, v slovenščini in v knjižni obliki objavile pred drugo svetovno vojno: Leo Fatur, Marica Gregorič Stepančič, Marijana Grassellini Prosenc (ps. Anka Nikolič), Ljudmila Prunk, Marijo Wirgler (ps. Marija Jezernik), Manico Koman, Ilko Vašte, Elzo Lešnik in Sonja Sever. Ugotavljamo, da njihove pravljice prinašajo vsebinske, formalne in slogovne novosti v tradicijo slovenskih literarnih pravljic, čeprav sočasna kritika ni vselej prepoznala njihovih odlik. Izbrana besedila analiziramo tudi glede na možnosti obravnave pri pouku slovenščine v osnovni šoli. Navajamo možnosti didaktizacije in cilje, ki jih lahko z obravnavo besedil starejših slovenskih pisateljic dosežemo.

Ključne besede: zgodnje slovenske pravljicarke, Lea Fatur, Marica Gregorič Stepančič, Marijana Grassellini Prosenc, Anka Nikolič, Ljudmila Prunk, Marija Jezernik Wirgler, Manica Koman, Ilka Vašte, Elza Lešnik, Sonja Sever

1 Uvod

V slovenskem literarnem sistemu so pravljicarke prisotne že od druge polovice 19. stoletja, prevajalka ene izmed najbolj znanih svetovnih pravljic, *Rdeče kapice*, v slovenščino je Luiza Pesjak (Blažič 2016: 240). Spregledati ni mogoče tudi številnih ohranjevalk ustnega pravljličnega izročila, ki so s svojimi pripovedmi omogočile, da pravljice niso utonile v pozabo, še preden so se našli njihovi zapisovalci oziroma

¹ Članek je del raziskave v okviru projekta *Slovenska in evropska literarna ter ljudska dediščina – pravljice v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu od vrta do srednje šole* (V5-1702 B).

zapisovalke.² Dragoceno in pomenljivo je v tem smislu pričevanje Lee Fatur o družinski tradiciji ohranjanja pravljичnega izročila po ženski liniji:

Domača vas je bila, posebno materi, dom starih pesmi in pravljic. Prababica, ki je bila iz Metlike, in babica, ki je bila iz Lokve pri Trstu, sta jih pravili teti Ančki, teta in mati sta jih pravili moji materi. Bila sem komaj štiri leta stara, sedela sem pri materinih nogah in poslušala, kar je živelo v materini duši. (Fatur 1926: 379–380.)

A vendar je literarna veda le redko usmerila svoj raziskovalni interes na to področje.³ Zato bomo v pričujočem članku najprej pregledno predstavili starejše slovenske pravljicarke, ki so svoje pravljice v pripovedni prozi, v slovenščini in v knjižni obliki objavile pred drugo svetovno vojno: Leo Fatur (1865–1943), Marico Gregorič Štepančič (1874–1954), Marijano Grassellini Prosenec, ps. Anka Nikolič (1875–1960), Ljudmilo Prunk Utvo (1878–1947), Marijo Wirgler, ps. Marija Jezernik (1879–1974), Manico Koman (1880–1960), Ilko Vašte (1891–1967), Elzo Lešnik (1895–1941) in Sonjo Sever (1900–1995). Pri tem bomo več pozornosti namenili tistim delom, ki doslej še niso bila natančno obravnavana ali ovrednotena. Članek tako prinaša izvorna spoznanja o *Pravljicah* Marice Gregorič Štepančič in Ljudmile Prunk, *Pravljicah o Gralu* Marijane Prosenec Graselli, obeh pravljичnih zbirkah Sonje Prosenec in pravljicah Marije Jezernik – na ta besedila je literarna veda le opozorila, a jih ni nihče raziskal. Pri tistih pravljičarkah, ki so že bile deležne raziskovalne pozornosti, bomo opozorili na izsledke raziskav o njih.

V prispevku bomo tudi raziskali možnosti didaktične obravnave izbranih besedil, ki prav tako še niso bila predmet tovrstne analize. Iskali bomo odgovor na vprašanje, ali ta besedila »spodbujajo učence h komunikaciji« s književnostjo (Krakar Vogel 2004: 40). Pri vsaki od raziskovanih avtoric bomo izbrali besedilo, ki je primerno za obravnavo pri pouku slovenščine in razložili izbor. Pri tem bomo upoštevali načela, ki jih navaja Boža Krakar Vogel: recepcijsko načelo (razvojno stopnjo učenca oz. stopnjo bralnega razvoja, kognitivne in čustvenomotivacijske dejavnike na tej stopnji, bralno sposobnost znotraj posamezne stopnje – besedila so primerna za obravnavo v prvem trilettju, nekatera izmed, kot bo pokazano tudi v drugem trilettju), literarnozgodovinsko načelo (besedila sporočajo, da je žensko avtorstvo del literarne tradicije) in literarnoteoretično načelo: besedila odražajo tematske, formalne in slogovne posebnosti literarnega obdobja, npr. moderne pri Prunk in Gregorič Štepančič, prve svetovne vojne pri Ilki Vašte (prim. Krakar Vogel 2004: 61–64). Četudi imajo besedila starejšo letnico nastanka, to ne more biti razlog, da jih ne bi vključili v vzgojno-izobraževalni proces, saj so tudi starejša besedila »lahko predmet problemskega pouka« (Saksida 2008: 39), »domiselna šolska

² Milena Mileva Blažič opozarja, da so za Karla Štreklja pravljice zapisovale tudi Ana Kovač, Tona Tomažič, Micka Kajtna, Tonca Zložna in Tereza Pošepi (Blažič 2016: 241).

³ Navedene pisateljice so bile sicer vključene v literarne preglede in biografske leksikone, vendar so šele pionirske sodobne raziskave Milene Mileve Blažič usmerjene v kontekstualno analizo in interpretacijo nekaterih pravljičark, predstavljenih v tem članku: Ilke Vašte, Manice Koman in Elze Lešnik. Druge pravljicarke Milena Mileva Blažič le omeni, njihovih besedil ne analizira oziroma interpretira.

interpretacija bo tudi v starejših besedilih znala razkriti prvine, ki so zanimive za mladega bralca» (Saksida 2008: 66). Vsa izbrana besedila so bila tudi obravnavana na delavnici *Zgodnje slovenske pravljíčarke*, ki jo je avtorica pričujočega članka izvedla na seminarju *Slovenska in evropska literarna ter ljudska dediščina – pravljice v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu od vrtca do srednje šole* (Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1. februar 2019). Kratki predstavitvi besedil je sledilo branje pravljíc oziroma odlomkov iz njih, na osnovi katerega so udeležénke in udeleženci seminarja pripravili kratko predstavitev možnosti obravnave besedil v učno-vzgojnem procesu.⁴

V pričujočem prispevku bomo več pozornosti namenili recepciji tistih besedil, pri katerih se zdi, da kritiki niso presojali le s kriteriji literarnovednega vrednotenja, a so svoje sodbe zapisali v obliki literarne recenzije, saj tovrstna analiza kritiške recepcije še ni bila opravljena. Kot smiselna se razkriva tudi zato, ker je zelo verjetno, da zaradi takšnega sprejema v času nastanka obravnavana dela kasneje niso bila deležna ustrezne literarnovedne pozornosti. V sklepu bomo odgovorili na vprašanje, kakšen je pomen starejših slovenskih pravljíčark za slovensko literarno zgodovino in ali so njihova besedila še aktualna in zanimiva za bralno občinstvo in obravnavo pri pouku slovenščine v osnovni šoli.

2 Literarnozgodovinska analiza izbranih besedil

2.1 Secesijske pravljice Ljudmile Prunk in Marice Gregorič Stepančič

Prva knjižna zbirka pravljíc izpod ženskega peresa je izšla leta 1913 v soavtorstvu dveh tedaj že uveljavljenih pisateljic in pri ugledni založbi (Mohorjeva družba), nanjo je doslej le opozorila Milena Mileva Blažić (2016: 239 in 2014: 207), vendar ji ni posvetila nobene raziskave.⁵ Pravljice Ljudmile Prunk in Marice Gregorič Stepančič v slovensko književnost oziroma v tradicijo pravljice vnašajo za tedanje dobo moderen pristop: prevladujejo alegorične upodobitve narave, ki uporabljajo impresionistične in novoromantične slogovne postopke. Alegorije so največkrat ženskega spola in blizu cvetlični ornamentiki, ki je bila značilna za obdobje in smeri moderne. Namesto običajnih črno-belih upodobitev, v katerih je modrost pripisana moškim, zvičajnost in zlo pa ženskimi likom, besedila v zbirki poudarjajo lepoto, ki je povezana s pozitivnimi lastnostmi: dobroto, predanostjo in stanovitnostjo. Že uvodna pravljica *Zlatolasa kneginja Pravljica* napoveduje drugačen pristop: gre za alegorično upodobitev pravljice, ki sporoča, da med pravljíčnim svetom in svetom ljudi ni ostre meje, hudobna bitja iz pravljíc, ki so tako ženskega kot moškega

⁴ Gradivo je dostopno na spletnem naslovu: <http://www.ung.si/~kmihurkoponiz/Seminar_1.2.2019_gradivo.pdf>.

⁵ Omenjena raziskovalka v obeh navedenih virih omenja dve zbirki Pravljíc Ljudmile Prunk: eno naj bi izdala skupaj z Marico Gregorič Stepančič leta 1910, drugo pa leta 1913 z Miro Šega. Mira Šega je psevdonim Marice Gregorič Stepančič. Leta 1910 ni Ljudmila Prunk glede na izsledke naše raziskave izdala nobene knjige pravljíc, zato menimo, da gre za eno samo delo: Pravljice, ki so izšle leta 1913 v soavtorstvu obeh omenjenih pisateljic pri Mohorjevi družbi v Celovcu.

spola, so se naselila med ljudmi. Ta pravljica prinaša tudi prikaz nežnega odnosa med materjo in hčerjo (kneginja Pravljica je hčerka Noči) in hkrati otrokom na nevsiljiv način razlaga abstraktne pojme. Na ta način je strukturiranih več pravljič v zbirki: pojave v naravi, ki so mlajšim otrokom zaradi abstraktnosti težje doumljivi, ponazarja z alegorijami in bajeslovnimi bitji (zvoke ob nevihti povzročajo žitni palčki, ki iz žita beže pred vetrom, starka burja razgraja po kraški pokrajini, ker nima miru v svojem bivališču, hrepenenje po nedosegljivem je upodobljeno v pravljici o vijolici, ki kopni po kraju, lepšem od tistega, na katerem je, prehod jeseni in zimo je ponazorjen z alegorijo vetra, ki pleše z jesensko vilo divji ples, v katerem ona izgubi svojo lepoto, nastop pomladi pa s prihodom kraljične Vesne). V številnih zgodbah je v ospredju motiv nesrečne, neuslišane ali nemogoče ljubezni, ki je projiciran v rastlinski (*Podrti borovec*), živalski (*Enodnevnic*) in bajeslovni svet (*Vesna in Zimovnik*). Pravljice temeljijo na tradicionalnih vrednotah: predanost in zvestoba v ljubezni (*Cvet ljubezni*), skromnosti (*Sirotica marjetica*), skrbi za druge, družino (*V smrekovem vrhu ...*, *Jazbec*).

Čprav nastopajo tudi živali in bajeslovna bitja, prevladujejo estetizirane cvetlične alegorije, v katerih odmevajo secesijske slikarske upodobitve Alfonsa Muche in Gustava Klimta ter cvetlična motivika iz literarnih besedil Huga von Hofmannsthal, Arthurja Schnitzlerja in Richarda Beer-Hofmanna. Visoka stopnja estetizacije v kombinaciji z nevsiljivo moralo, ki temelji na tradicionalnih vrednotah prijateljstva, ljubezni, dobrotelnosti, odlikuje že fin de sièclevske pravljice Oscarja Wilda, za katere je značilno tudi približevanje bibličnemu jeziku in ritmu (Zipes 1983: 114), podoben tip pravljice kot sta ga ustvarili Ljudmila Prunk in Marica Gregorič Stepančič, bi lahko odkrili tudi pri Mary de Morgan,⁶ bogato cvetlično metaforiko pa v pravljicnem romanu *Skrivni vrt* (*The Secret Garden*, 1911) Frances Hodgson Burnett.

Vse to nas utrjuje v oceni, da sta Ljudmila Prunk in Marica Gregorič Stepančič s svojimi *Pravljicami* ustvarili nov tip slovenske literarne pravljice, ki bi jo lahko poimenovali secesijska pravljica in je bil v sozvočju s sodobnimi evropskimi trendi in s premiki v slovenskem pripovednem modelu v smislu cankarjanske lirizacije proze. Secesijsko podobo njunih pravljič odlično dopolnjujejo ilustracije Vladimira Cotiča, ki je kot študent dunajske slikarske akademije srečeval secesijske motive tako rekoč na vsakem koraku. Njihovo skupno umetniško delo je tako pomemben prispevek k umetnosti moderne, ki je bil doslej po krivici spregledan, morda tudi zaradi kritiške zavrnitve ob izidu, ki razkriva nespoštljiv odnos do avtoric in ilustratorja, nepoznavanje razvoja literarne pravljice in modernih smeri v slikarstvu oziroma ilustraciji ter neresen odnos do recenzentskega dela. Presenetljivo je, da so vse tri kritike izšle v tedaj osrednjih literarnih revijah. Vsi recenzenti obravnavajo delo s sarkazmom in ironijo, njihove zavrnitve niso utemeljene.

⁶ Mary de Morgan (1850–1907) je bila angleška pisateljica, izdala je tri knjige pravljič (*On a Pin-cushion*, 1877; *The Necklace of Princess Fiorimonde*, 1880; *The Windfairies*, 1900). V svojih pravljicah, ki so velikokrat postavljene v vilinsko deželo ali v gozd, tematizira človeške odnose (Pemberton 2006: 6).

V *Ljubljanskem zvonu* Josip Wester zapiše, da bi ta besedila lahko imenovali tudi »fantazmagorije, otročarije, vezani otrobi«, avtoricama odreka »umetniško tvorno silo, ki zna stvariti zaokroženo enoto z izrazito idejo« (Wester 1913: 66). Kot kriterij umetniške kvalitete pravljic Wester določa realističnost, zato se mu zdijo Utvine pravljice boljše, povsem pa zavrne pravljice Marice Gregorič, ki so »poosebljena lirika«, njegov povsem neprofesionalen odnos do recenziranja pa razkrivajo njegove besede, da posameznih črtic sploh ne namerava ocenjevati, da je sicer pri dečkih v starosti od deset do dvanajst let preveril odziv (zakaj deklince niso smele/mogle izraziti svojega mnenja, Wester ne navaja) in so jim »še dokaj ugajale«, njemu pa se je Podrti borovec zdel neslan do zoprnosti« (Wester 1913: 670).

V *Domu in svetu* Josip Lovrenčič namesto kritike napiše parafrazo pravljice, v kateri ne razvrednoti le literarnih kvalitet, ki jih kot slavist lahko ocenjuje, temveč tudi ilustracije diplomanta dunajske likovne akademije, četudi v tem smislu ni imel nobene izobrazbe. Posmehljivo navede pogovor med poosebljeno Publiko in Kritikom, iz katerega je razvidno, da nimajo ne zgodbe ne ilustracije nobene umetniške vrednosti in zaključji:

Ta pogovor je slišal slovenski svet in ga povedal Pravljicam, Pravljice so si vzele to k srcu in so se postarale in ostale pozabljene. — Oni dve prijateljici in mladi fant so pa pomislili: Dolga je pot k Tebi, Umetnost, in daleč je še do primitivne Lepote! — Če jo dobijo, vam že povem. (Lovrenčič 1913: 437.)

V Slovanu je *Pravljice* ocenil Oton Župančič, ki je v njih videl le »srčkanost in presrčkanost, samo igračkasto kodranje in krotovičenje sloga in misli; fabule, pravega pripovedovanja, pa niti za pedanj«, zato je menil, da bodo otroci to besedičenje zavrnili, saj gre za otročjo in ne otroško knjigo.⁷ Spraševal se je, kaj naj počne mladina s »tako nepregledno navlako, če se že odrasel človek od nje utruji« (Župančič 1914: 29).⁸ Ostra in kratka ocena, v kateri ni niti ene pohvalne besede, je presenetljiva, še posebno, ker jo je napisal Oton Župančič, ki se je kasneje uveljavil kot vodilni pisatelj za otroke in mladino. Toda v literarni zgodovini beležimo številne grobe zavrnitve uspešnih pisateljic, ki so jih objavili mladi in ambiciozni avtorji, ki so si s tem omogočili lasten prodor na literarno sceno.⁹ Ob tem ne moremo spregledati tudi tega, da Župančič zapiše, da ve za pisatelja, ki je založbi ponujal svoj prevod ruskih pravljic, a je bil zavrnjen, zato je še toliko bolj ogorčen, da je založba izdala recenzirano delo. Zdi se, da ne glede na to ali je bil zavrnjeni prevajalec on ali kakšen od njegovih prijateljev, *Pravljic* ni ocenjeval nepristransko. Prav tako je Župančič razočaran nad neodzivnostjo kritike nad prepesnjeno knjižico *Lahkih nog naokrog*,

⁷ Na omenjeni delavnici smo ugotovili, da so besedila zelo primerna za obravnavo tako v igralnici kot v učilnici v prvem triletju osnovne šole.

⁸ Odlomek iz Župančičeve ocene je izbral oziroma izbrala A. G. (najverjetneje gre za stalno sodelavko revije Alenko Glazer) za prispevek *Oton Župančič o otroku in otroški književnosti* (1978), prispevek omenja tudi Saksida (1994: 107).

⁹ Margaret Cohen trdi, da je bil Balzacov in Stendhalov uspeh tudi posledica njunega sovražnega prevzema dominantne prakse romana, ki je bila uveljavljena v času njunih pisateljskih začetkov, torej sentimentalnih del izpod peresa pisateljic (Cohen 2002: 6, 12, 31, 163–184).

nanjo je celo sam opozoril v istem letniku (prim. Mahnič 1980–1991: 1021), zato bi tudi v tem lahko videli motivacijo za zavrnitev *Pravljic*, saj je ta knjiga doživela tako izdajo kot kritiški odziv.

Odlomki iz navedenih recenzij razkrivajo ne le nespoštljiv odnos, temveč tudi nestrokoven pristop, sodbe so zapisane na posmehljiv način in niso utemeljene. Morda so kritike tako odklonilne tudi zato, ker sta tedaj začrtane meje žanra pravljice prestopali ženski. K tej spekulaciji lahko pripišemo še eno: morda se pravljice slovenskih pisateljic kasneje niso razvijale v skladu s sodobnimi tokovi tudi zato, ker so avtorice vedele, da ji bo kritika ocenjevala na način, kot so jih navedeni avtorji.

2.2 Stara snov v novi preobleki: pravljice Lee Fatur

Lea Fatur je med obravnavanimi pravljíčarkami najstarejša, vendar so njena dela knjižno izšla šele tik pred drugo svetovno vojno. Pred tem jih je objavljala v periodiki, tako da je Tine Debeljak ob knjižnem izidu zapisal, da so bile zbrane pravljice napisane že pred tridesetimi leti, torej v času, ko sta pisali tudi Ljudmila Prunk in Marica Gregorič Stepančič. Debeljak opozarja na motive, ki jih poznamo od drugod, pri čemer navaja pravljice Božene Némcove (Debeljak 1941: 7).

To primerjavo raziskuje tudi Milena Mileva Blažić, ki opozori še na pravljico *Deklica zmaga dvanajst roparjev* in ugotavlja, da junakinjo Lee Fatur odlikujejo iznajdljivost, pogum in samostojnost, torej atributi, ki jih v 19. stoletju pri ženskih likih ne srečamo tako pogosto (Blažić 2014: 223). Sicer njene pravljice sledijo ustaljenim pravilom žanra (prim. Blažić 2014: 222–223). Tine Debeljak prispeva najbolj poglobljeno oceno pisateljicinih pravljíc, ki jo tudi danes lahko sprejmemo brez zadržkov in osmišljuje njeno vključitev v nabor avtoric za obravnavo pri pouku. Debeljak piše, da Lea Fatur »nazorno, kratko in jedrnato ter sočno s svojsko besedo in slogom preoblikuje staro podedovano snov na način, kakor so jo drugod podaljali v narod zaverovani umetniki sicer že v času njenega rojstva«, izročilo svojih prednikov podaja »v klenu besedi in notranji napetosti« (Debeljak 1941: 7).

2.3 Sledenje tradiciji v pravljicah Manice Koman

Med izbranimi pravljíčarkami je bila poleg Lee Fatur med svojimi sodobniki in sodobnicami kot pravljíčarka gotovo najbolj prepoznavna Manica Koman, ki je pravljice pripovedovala otrokom v živo in po radijskih valovih (Blažić 2016: 239, Ratej 2014: 5), izdala je dve zbirki pravljíc in bila uvrščena v knjigo *Slovenska žena* in v *Slovenski biografski leksikon*, kar lahko razumemo tudi kot »vrh kanonizacije pisateljicinega imena« (Ratej 2014: 5). Natančneje se njenim pravljicam posveča Milena Mileva Blažić, ki ugotavlja, da jih je mogoče primerjati s pravljicami Božene Némcove (Blažić 2014: 221).

Pravlјice Manice Koman sledijo tradicionalnim postopkom, v njih ni inovacij ne na slogovni ravni ne v prikazovanju likov, kjer sledi stereotipnim reprezentacijam ženskosti in moškosti (prebrisan deček, modri vladar, hudobna mačeha, zlobna čarovnica), kar bi lahko razložili s pisateljičinim biografskim ozadjem: kot preprosta, formalno neizobražena ženska si je s svojim literarnim ustvarjanjem pridobila mesto v kulturnem in javnem prostoru (Ratej 2014: 39), ki ga ni želela ogroziti s prestopanjem mej, ki so bile v konzervativnem okolju v tej dobi postavljene ženskam.

2.4 Spoj starega in aktualnega pri Ilki Vašte

Marija Stanonik pravljjični opus Ilke Vašte uvršča med tiste opuse slovenske književnosti, za katere je značilno, da »se s folkloro spogledujejo le v nekaterih svojih sestavinah, s snovnim posodabljanjem in domiselnimi kompozicijskimi novostmi pa so samostojno avtorsko delo« (Stanonik 2006: 358). K pisateljicam, ki so razvijale avtorski model pravljic, jo prišteva tudi Milena Mileva Blažić (2016: 248).

Ilka Vašte svoje pravljice sicer postavlja v domišljajska dogajališča, vendar jim pripisuje tudi značilnosti, ki spominjajo na slovenske kraje. Tako v *Pravlјici o jamski kraljični* piše o radovednežih, ki jih je čarovnik začaral v človeške ribice. Da so pravljice nastale med in po prvi svetovni vojni, razkrivajo številne aluzije, o katerih je pisal že recenzent Anton Funtek: »Druga njena vrlina je, da so te nekatere pravljice nekako moderne, tj. da srečno spajajo stare elemente z dogodki pol minulega časa, z motivi svetovne vojne« (Funtek 1922: 375). Že v prvi pravljici (*O jamski kraljični*) je poudarjeno, da je kralj palčkov miroljuben. Ko pride do vojske, pošlje kralj mladeniče poizvedovati o sovražniku na velikih ptičih, ki spominjajo na letala: »Peroti je imel velike kakor jadra in na srebrnem trebuhu mu je bila privezana košara, tolika, da je lahko sedel človek vanjo. Okrog glave je imel privezano srebrno vrstico, za katero se je dal voditi pri letanju« (Vašte 1921: 13–14). V pravljici *O zmaju* otrok sprašuje po očetu in mati mu odgovori, da je odšel na vojsko. Ko sin ne razume, kaj je vojska, mu babica razloži, da je to »zmaj, ki nam varuje domove pred sovragom, za plačilo pa mu mora dajati kralj može in fante« (Vašte 1921: 36). V pravljici *Materini biseri* je zakodiran motiv primorskih beguncev (Ilka Vašte je živel v Trstu): »Sovražnik je požigal in moril po vaseh in vsi ljudje so zbežali s svojih domov. Tudi uboga vdova je morala oditi iz svoje male kože« (Vašte 1921: 48). V pravljici *Pripovedka s soških planin*, ki je bila objavljena pod naslovom *Pravlјica s soških planin*, že leta 1916 v *Edinosti*, pa skuša razložiti, zakaj tam teče kri:

Prišli so bratje, vsi kosmati kozonogi, grdogledi, temnodlaki. Zborovali so tam za planinami in prisegli smrt lepemu Dobranu, smrt in maščevanje vsem krasnim in krepkim mladeničem. Do bistrice Soče so pridrli – oj! – Cela vojska jih je bila! Razdirali so vasi in mesta, iskali mladih naših bratcev, naših otcев ... (Vašte 1921: 89.)

Preoblikovanje boleče zgodovinske izkušnje v pravljичne vsebine je inovacija, ki jo prinašajo pravljice Ilke Vašte v slovensko književnost povojne dobe. V drugih besedilih avtorica sledi tradicionalnim strategijam pravljice: dobro je nagrajeno, zlo kaznovano, vztrajnost in marljivost sta vrlini, ki pripeljata do vzpona na družbeni lestvici. Slabe lastnosti se s pomočjo dobrote ali čarovnije drugih lahko spremenijo v dobre in šele takrat je možen srečen konec. Odlike pravljic Ilke Vašte so še duhovit pripovedni slog, avtoričino neposredno obračanje na sprejemnika oziroma sprejemnico v obliki vprašanj in nagovorov ter nevsiljiv poučni ton.

2.5 Nova senzibilnost v pripovedkah in pravljicah Elze Lešnik

Drobna knjižica Elze Lešnik je razdeljena na tri dele: *Črtice iz mariborske zgodovine*, *Pravljice in pripovedke iz mariborske okolice* in *Pripovedke in pravljice iz drugih krajev*. Pisateljica jih je namenila, kot je sama zapisala, »predvsem mladini osnovnih šol v Mariboru in njega okolici« (Lešnik 1925: 38). Zbirko je doslej raziskala in analizirala le Milena Mileva Blažič. Ugotovila je, da so številna besedila razlagalna oz. etiološka, pojavljajo se kristjanizirane, slovanske in poganske prvine in pravljični elementi: »nedoločen čas in prostor, literarni liki (*Junaški rešitelj*), črno-bela moralna osnova (nagrajeno dobro, kaznovano zlo), zgradba dvojnosti (*Sovražna brata*), trojnosti ali stopnjevanja, pravljični rekviziti (čarovna sekira, čudežni studenec, gozdne vile, Konjiški zmaj, kača s krono) in dvodimenzionalnost« (Blažič 2014: 226–229). V pravljicah Elze Lešnik Milena Mileva Blažič prepoznava novo senzibilnost, torej čustva in socialno empatijo do žensk: mlada žena, prestrašena, uboga žena, žena beži s polletnim otrokom, žena in otrok, nedolžna žena (Blažič 2014: 229).

2.6 Sledenje tujim zgledom: *Pravljice o Gralu* Marijane Grassellini Prosenec

Marijana Grassellini Prosenec, po izobrazbi učiteljica, je sodila med najbolj zagnane članice Telesno-kulturnega društva Atena, še posebno založbe Belo-modra knjižnica, ki jo je društvo ustanovilo leta 1929. O razlogih za nastanek te založbe poroča v članku, ki ga je podpisala s psevdonimom Anka Nikolič in nasloвила *Zakaj smo ustanovile Belo-modro knjižnico* (1929). V njem izpostavlja pomanjkanje dobrih otroških in mladinskih knjig kot eno izmed pobud za vznik založbe (Nikolič 1929: 243). Zato ni presenetljivo, da je M. Grassellini Prosenec tudi avtorica prve otroške knjige Belo-modre knjižnice *Pravljice o Gralu* (1927), ki jo je prav tako izdala pod psevdonimom Anka Nikolič. Že v podnaslovu je zapisala, da so nastale po francoskih virih, vendar ni jasno, katere francoske pravljice je imela v mislih. Pravljice obnavljajo legende o svetem Jožefu iz Arimateje, stvarjenju sveta in zgodbe vitezov dvora kralja Arturja. Slogovno in tematsko besedila ne prinašajo nobenih novosti. Opazno je prizadevanje mladi slovenski publiki približati tematiko, ki do tedaj v slovenski književnosti ni bila pogosto obravnavana.

2.7 Človeške zgodbe v živalskih podobah: pravljice Marije Jezernik

Marija Jezernik v slovensko otroško in mladinsko književnost vpeljuje nov žanr živalske pravljice, ki se tudi po dolžini razlikuje od večine literarnih pravljic njenih predhodnic in sodobnic. Daljša pripovedna proza ji omogoča nizanje različnih dogodkov in vzpostavitev pravljичnega lika kot polnokrvne figure, daljša dogajalna linija pa tudi njegov razvoj.

Čprav je dogajalna linija *Medveda Godrnjavčka* dokaj preprosta, bi lahko v sledenju medvedkovemu življenju od rojstva do poroke prepoznali vzorec razvojnega romana: medvedek namreč po različnih preizkušnjah odraste v samostojno bitje, ki nadaljuje svojo vrsto. Ob izidu *Medveda Godrnjavčka* (1929) je Josip Vandot opozoril, da gre za novost v slovenski književnosti – živalsko povest – pred Marijo Jezernik je takšno besedilo namreč napisal le Ksaver Meško (*Volk spokornik*). Zgodbe o živalih, ki so bile pred tem napisane v slovenščini, so za Vandota fragmenti, živali so idealizirane in se zaradi tega zdijo preveč banalne. Drugačen je po njegovi oceni *Medvedek Godrnjavček*, ki sicer ni zelo dogajalno bogat, pisateljičina tendenca je namreč »usmerjena le v opisovanje gozdnega življenja, živali in rastlin. /.../ Sicer so posamezne živali tu in tam preveč idealizirane, a v skupnosti tvorijo končno čudovito celoto, ki s svojimi realističnimi potezami vpliva na čitatelja naravnost frapantno« (Vandot 1930: 125). Živalsko pravljico pri M. Jezernik po Vandotovem mnenju, ki mu lahko brez zadržkov pritrđimo, odlikujejo še pristna, naravna plastika in neprisljjen otroški humor, problematično pa se mu zdi razvlečeno in hladno opisovanje na sredini besedila, medtem ko je seksualno vprašanje uspešno »opisala s pesniškimi barvami« (Vandot 1930: 125).

Manj je pravljicam Marije Jezernik naklonjen Vladimir Kapus, ki zapiše, da je pisateljica veliko časa namenila študiju živali, ob čemer je razvila veliko lepih misli, ki jih je posredovala mladini, dobro je prikazala značaj živali, sicer pa v njenih delih odkriva naslednje pomanjkljivosti: medvedi nimajo kopice otrok, lisica se ne ženi pomladi, pa še nekaj je »pogrešk, ki nekoliko motijo poznavalca gozdnega življenja« (Kapus 1931: 5). Tudi ta ocena razkriva, da so slovenski kritiki realizem kot največjo literarno odliko prenesli celo na pravljice in problematizirali dejstvo, da je število medvedjih mladičev sedem, kar v naravi ni mogoče, ne da bi pomislili, da gre za svet, v katerem je sedem pravljično število.

Pri *Princesi Izi*, ki prav tako kot *Medvedek Godrnjavček* in *Beli bratec* prenaša v živalski svet človeške zgodbe, Josip Vandot pohvali opis prisrčnega živalskega prijateljstva, ki ga odlikujejo žive in naravne barve kakor še nobenega dotedanjega mladinskega spisa (Vandot 1931: 88).

2.8 Pravljičnica kot realizacija slovanske duše pri Sonji Sever

Sonja Sever je ustvarila bogat pravljичni opus ne le pred drugo svetovno vojno, temveč tudi po njej. V Zagrebu, kjer je leta 1932 odprla otroški vrtec, se je uveljavila tudi kot pripovedovalka pravljičnic (Koblar 2013). Pravljičnice Sonje Sever so najprej izhajale v goriški reviji *Mladika* (Pogačnik 1941: 132), kjer so navdušile bralce in bralke (Čampa 1939: 72), nato tudi knjižno. Ivan Čampa je v kritiki Čevljarčca palčka (1938) njene pravljičnice postavil na enako raven kot Magajnovne, ki so istočasno izšle. Za mladino se mu je zaradi eksotičnosti zdela najbolj zanimiva pravljičnica o Čevljarčcu palčku. V vseh pravljičnicah, zbranih v tej zbirki, pa je odkrival živo, napeto in dramatično pisanje, ki pritegne tudi odrasle (Čampa 1939: 72) in s svojo nevsiljivo poučnostjo vpliva na otroke. Čampa je še zapisal, da »nekoliko moti samo slog, ki je včasih okoren in nedodelan« (Čampa 1939: 72).

Ob knjižnem izidu *Pravljičnic* (1940) je recenzent Pogačnik zapisal, da je umetnost Sonje Sever »zares etična«, saj izraža »krščansko vero v zmago dobrega nad zlim, ljubezni in sloge nad prekletstvom in zdraho« (Pogačnik 1941: 132) ter poudaril, da redko katera njena pravljičnica mine brez popotovanja in da se v tem motivu njena neizčrpna domišljija najrajši uveljavlja.

Posebnost pravljičnic Sonje Sever v primerjavi z drugimi ustvarjalkami te dobe je dolžina besedil. Predvsem naslovna pravljičnica zbirke *Čevljarček palček in druge pravljičnice* je precej dolga (obsega 83 strani) in ima slovansko/slovensko ozadje. V naslovni pravljičnici je palčku ime Jožek, v *Carju Igorju in kraljici z zlatim srcem* je prepoznavna slovenska pokrajina, iz katere izhaja kraljica Marija, večina imen v pravljičnicah Sonje Sever je slovanskega izvora (Milan, Jelisava, Draga, Slavoljub, Milica). Pisateljica je to izbiro razložila tako: »V naši pravljičnici se mora prikazati širokogrudna slovanska duša, ki ne pozna pohlepnosti po zlatu, nadvladi in posvetni slavi. Le resnično bratstvo, ljubezen do bližnjega in vsega stvarstva naj odseva iz nje. Vse to pa mora biti povito v snov, katera otroka vabi in priklene nase« (Čampa 1939: 72).

Sonji Sever so blizu tudi pravljičnice iz drugih književnosti, tako po motivih indijske pravljičnice o Sidarti ustvari svojo različico. V pravljičnicah sicer ohranja patriarhalni red. Medtem ko čevljarček palček na svojih popotovanjih odkriva svet in dela dobra dela, čebelja kraljica v pravljičnici *Nespametna čebelica kraljica, ki je iskala srečo po svetu* s svojo radovednostjo in željo po dogodivščinah ogrozi naravni red, saj v panju skorajda ni več medu: »Od tega dne, ko je kraljica mati za vedno zapustila svoje otroke, je bilo v panju vse narobe« (Sever 1938: 213). Še več: avanturistična čebela izgubi vso svojo lepoto, zato se odloči vrniti v panj, kjer je kmalu vzpostavljeno nekdanje stanje, pisateljica pa zaključí: »Kraljica še nikoli ni bila tako srečna kakor sedaj, ko je gledala sad svojega dela. Najsrečnejša pa je bila tisti dan, ko so se ji porodili prvi otročiči. Tedaj se je šele prav zavedela, kako silno nespametna je bila, ko je iskala sreče po svetu« (Sever 1938: 220).

Iz raziskave obravnavanih pravljic Sonje Sever je tako mogoče skleniti, da je popotovanje sicer lahko vir novih izkušenj, vendar je vsem njenim pravljličnim likom bolje, ko se vrnejo domov.

3 Vključitev in obravnava izbranih pravljic v slovenskem vzgojno izobraževalnem sistemu

V prvem triletju je pravljica (tako ljudska kot umetna) pomembna zvrst, ki je pomembno zastopana v učnem načrtu za pouk slovenščine v osnovni šoli (Saksida 2008: 57–59), zato je vključitev besedil starejših slovenskih pravljličark smiselna in primerna. V nadaljevanju ob izbranih besedilih oziroma odlomkih iz njih predstavljamo, katerim ciljem pouka književnosti pri predmetu Slovenščina je mogoče slediti z vključitvijo izbranih pravljic obravnavanih avtoric v vzgojno-izobraževalni proces. Besedila bi bilo sicer smiselno za obravnavo pri pouku slovenščine nekoliko jezikovno posodobiti.

Avtorica in naslov besedila	Kriteriji za uvrstitev in določitev starostne stopnje	Uresničevanje operativnih ciljev ¹
M.Gregorič Stepančič: <i>Ples gozdne vile</i>	Pravljica, ki znane pojave iz narave (menjava letnih časov) ponazori s plesom gozdne vile. Prevladujoča dialoška struktura in poudarjena dejavnost plesa omogočata dramtizacijo besedila. Prvo trileetje.	Doživljanje interpretativno prebrane pravljice, spoznavanje in opazovanje razlik med svetom, v katerem živijo, in svetom v književnem besedilu (poosebitve pojavov iz narave), prepoznavanje za pravljico značilne osebe (vila). Preko dramtizacije vživljanje v književno osebo.
Elza Lešnik: <i>Šumi, šumi Drava</i>	Dogajalni prostor je Pohorje, omenjeni so različni realni dogajalni prostori, slikoviti opisi narave, znan pravljlični motiv zmage človeške prebrisanosti nad zmajevno močjo. Prvo trileetje.	Učenci ločujejo realni in domišljjski svet, pravljlični in realistični dogajalni prostor.
Ilka Vašte: <i>Znamenje devojke vile</i>	Dogajalni čas je vojni čas, kar omogoča pogovor o običajnem dogajalnem času pravljic (nekoč) in dogajalnem času v tej pravljici. Drugo trileetje.	Pri zapolnjevanju nedoločnostnih mest v besedilu, ki so povezana z vojno, učenci dodajo svoje izkušnje, znanja in predstave, nastale ob branju drugih književnih del. Ob literarni osebi (Zlatan) zaznavajo tudi značajsko lastnost, ki se zdi v nasprotju z njeno splošno značajsko oznako (pogumen, a sebičen lik).
Manica Koman: <i>V kraljestvu Triglava</i> (odlomek)	Avtorica je zapisala narodno pravljico, zato besedilo omogoča analizo prvin narodne pravljice. Drugo trileetje.	Prepoznavanje značilnosti pravljice, premislek o tem, ali so v pravljici tipične lastnosti slovenskih ljudskih pravljic – slovenske pravljične osebe in pravljični motivi.

Anka Nikolič: <i>Okrogla miza</i> (odlomek)	Besedilo obnavlja legendo o kralju Arturju, gre za tematiko vitezov in čarodejstev, ki jo učenci poznajo iz drugih besedil. Besedilo je mogoče obravnavati v prvem in drugem triletju.	Prvo triletje Vživiljanje v književno osebo viteza in čarovnika. Narišejo čutnodomišljjsko predstavo književne osebe. Drugo triletje Primerjajo tipične lastnosti slovenske ljudske pravljice z izbranim besedilom.
Lea Fatur: <i>Povodna deklica in lovec</i> (odlomek)	Pravljica ubeseduje motiv povodnega moža, zato jo je v prvem triletju mogoče navezati na slikanico <i>Povodni mož</i> Franceta Prešerna, v tretjem triletju pa na obravnavo balade v tretjem triletju.	Prvo triletje Primerjajo znano zgodbo o povodnem možu z novim besedilom, pravljlični in realistični dogajalni prostor. Ločujejo dogajanje nekoč in danes (obrežje Ljubljaničice nekoč in danes). Tretje triletje Prepoznajo vlogo bajeslovnih bitij (vodne vile, povodni možje) v besedilu, primerjajo balado s pravljico.
Marija Jezernik: <i>Koncertni mojster gospod Žvižga Kos poučuje petje</i>	Živalska pravljica, literarne osebe so živalski otroci, saj se pravljica dogaja v šoli. Prvo triletje (tretji razred).	Vživiljanje v literarno osebo, ki je sicer drugačna od njih, a jim je še vedno zelo podobna. Razlagajo motive za ravnanje književne osebe, ki jih poznajo iz lastne izkušnje. Prepoznava motiv prijateljstva. Dramatizirajo pravljico: izdelajo lutke.
Sonja Sever: <i>Kamenček sreče</i>	Besedilo je živalska pravljica, ki tematizira problem oblasti/moči, zaradi katere se književna oseba spremeni. Drugo triletje.	Oblikovanje lastnega stališča do ravnanja književnih oseb in utemeljitev. Opazovanje perspektive literarne osebe miške pred preobrazbo in po njej. Ugotovijo (z učiteljevo pomočjo), kaj je sporočilo književnega besedila.

Tabela 1: Kriteriji za uvrstitev izbranih besedil in možnosti uresničevanja operativnih ciljev.

4 Sklep

Na osnovi opravljene raziskave ugotavljamo, da pravljice, ki so jih pisale starejše slovenske pisateljice, prinašajo vsebinske, formalne in slogovne novosti v tradicijo slovenskih literarnih pravljič, čeprav sočasna kritika ni vselej prepoznala njihovih odlik. Novo branje odkriva številne kvalitete teh besedil, a hkrati opozarja na stereotipne prikaze spolnih vlog v nekaterih izmed njih. Zato smo opozorili, katera od besedil obravnavanih avtoric so primerna za obravnavo pri pouku slovenščine

¹⁰ Cilji so povzeti iz učnega načrta za pouk slovenščine v osnovni šoli (<http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf>.)

in katera bi zahtevala širšo kontekstualizacijo in problematizacijo. V prispevku smo ponudili nekaj možnosti za obravnavo pri pouku slovenščine in jih utemeljili z ustrežno literaturo s področja didaktike književnosti. Zaključujemo s spoznanjem, da so besedila starejših slovenskih pravljíčark še vedno aktualna tako za poučevanje v osnovni šoli kot tudi za branje in nadaljnje proučevanje, kar bi lahko spodbudilo tudi nove knjižne izdaje raziskovanih besedil.

Viri

- Fatur, Lea, 1941: *Pravljice in pripovedke I–II*. Ljubljana: Ljudska knjigarna.
- Jezernik, Marija [Wirgler, Marija], 1927: *Tri pravljice*. Ljubljana: samozaložba.
- Jezernik, Marija [Wirgler, Marija], 1929: *Medvedov Godrnjavček*. Ljubljana: Založba Belomodra knjižnica.
- Jezernik, Marija [Wirgler, Marija], 1930: *Princesa Iza*. Ljubljana: Založba Belomodra knjižnica.
- Jezernik, Marija [Wirgler, Marija], 1938: *Beli bratec*. Ljubljana: Založba Belomodre knjižnice.
- Koman, Manica, 1923: *Narodne pravljice in legende: [mladini nabrala Manica Komanova]*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Koman, Manica, 1938: *Teta s cekarjem: [zvezek izvirnih pravljíc]*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Lešnik, Elza, 1925: »Šumí, šumí Drava ...« *Črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila.
- Nikolič, Anka, 1927: *Pravljice o Gralu*. Ljubljana: Založba Belomodra knjižnica.
- Prunk, Ljudmila; Gregorič Stepančič, Marica: *Pravljice*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Sever, Sonja, 1938: *Čevljarček palček in druge pravljice*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Sever, Sonja, 1940: *Pravljice*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Vašte, Ilka, 1916: *Pravljica s soških planin*. *Edinost* 41/100.2.
- Vašte, Ilka, 1921: *Pravljice*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

Literatura

- A.G., 1978: Oton Župančič o otroku in otroški književnosti. *Otrok in knjiga* 7. 5–8.
- Blažić, Milena Mileva, 2014: *Skriti pomeni pravljíc: od svilne do jantarne poti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Blažić, Milena Mileva, 2016: Dva modela ženskega pravljíčarstva na Slovenskem – pisateljice in pripovedovalke. *Studia mythologica Slavica* 19. 237–250.
- Cohen, Margaret, 2002: *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton: Princeton University Press.
- Čampa, Ivan, 1939: Sonja Sever: Čevljarček palček in druge pravljice. *Mladika* 20/2. 132.
- Debeljak, Tine, 1941: *Uvod*. Fatur, Lea: *Pravljice in pripovedke I–II*. Ljubljana: Ljudska knjigarna. 5–7.

- Fatur, Lea, 1926: Mati – prva učiteljica v pripovedovanju. *Ženski svet* 4/12. 379–380.
- Funtek, Anton, 1922: Pravlјice. *Ljubljanski zvon* 42/6. 375.
- Kapus, Vladimir, 1931: Iz naše mladinske književnosti. Princesa Iza. *Jutro* 12/111. 5.
- Koblar, France, 2013: Sever, Sonja (1900–1995). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi565531/#slovenski-biografski-leksikon>>. (Dostop 5. 11. 2018.)
- Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Lovrenčič, Josip, 1913: Pravlјice. *Dom in svet* 26/11. 437.
- Mahnič, Joža, 1980–1991. Oton Župančič. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Zvezek 4, 1021–1038.
- Mihurko Poniž, Katja, 2019: Zgodnje slovenske pravljіčarke: gradivo za seminar. <http://www.ung.si/~kmihurkoponiz/Seminar_1.2.2019_gradivo.pdf>. (Dostop 11. 3. 2019.)
- Nikolič, Anka, 1929: Zakaj smo ustanovile Belo-modro knjižnico? *Ženski svet* 7/8. 243–246.
- Pemberton, Marilyn, 2006: Mary de Morgan: Out of the Morrisian Shadow. *Postgraduate English* 14. 1–19. <<file:///Users/user/Desktop/62-121-1-SM.pdf>>. (Dostop 5. 11. 2018.)
- Pogačnik, Jože, 1941: Sonja Sever: Pravlјice. *Mladika* 22/4. 132.
- Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf>. (Dostop 1. 3. 2019.)
- Ratej, Mateja, 2014: Samotarka Manica Koman – javna podoba slovenske pisateljice, pesnice in publicistke v tridesetih letih 20. stoletja. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 62/2. 289–294.
- Saksida, Igor, 1994: *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko*. Maribor: Založba Obzorja.
- Saksida, Igor, 2008: *Poti in razpotja didaktike književnosti*. Mengeš: Izolit.
- Stanonik, Marija, 2006: *Procesualnost slovstvene folklore: slovenska nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Vandot, Josip, 1930: Marija Jezernik: Medvedov godrnjavček. *Odmevi* 1/2. 124–125.
- Vandot, Josip, 1931: Belo-modra knjižnica. *Odmevi* 2/1–3. 87–88.
- Wester, Josip, 1913: Utva in Mira: Pravlјice. *Ljubljanski zvon* 33/12. 669.
- Zipes, Jack, 1983: *Fairy Tales and the Art of Subversion: The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*. New York: Methuen.
- Župančič, Oton, 1914: Pravlјice. *Slovan* 12/1. 29.